

Основні принципи трудового права

*Остапенко Л. О.¹,
Гоцман. Б. І.², Воронова В. М.³*

Опубліковано	Секція	УДК
01.01.2025	Право	349.2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14204522>

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних принципів трудового права, які визначають напрямки правового регулювання трудових відносин. Метою є пояснення ключових положень, визначення принципів, що формують основу трудового права, та аналіз їхньої ролі у забезпеченні справедливого правового середовища для працівників і роботодавців.

Трудове право регулює відносини між працівником і роботодавцем, забезпечуючи справедливі умови праці та захист прав обох сторін. Центральними елементами є принципи трудового права, які формують загальні правила регулювання. Серед них принцип рівності, що гарантує рівні можливості працевлаштування та умов праці незалежно від особистих характеристик, і відображає міжнародні стандарти, закріплені в документах МОП, запобігаючи дискримінації. Принцип свободи праці виражає право вибору діяльності та місця роботи, захищає від примусової праці та експлуатації. Принцип безпеки праці зобов'язує роботодавців створювати умови, які мінімізують ризики травм і захворювань, відображаючи нормативи охорони праці.

Важливим аспектом є право на справедливу оплату праці, що передбачає винагороду, яка відповідає кількості та якості роботи та забезпечує гідний рівень життя. Захист від незаконного звільнення гарантує законність процедур звільнення, дозволяючи оскаржити необґрунтовані дії роботодавця. Принцип права на відпочинок встановлює обмеження робочого часу та гарантує періоди відпочинку для підтримання здоров'я і працездатності.

Основні принципи трудового права залишаються актуальними, але потребують адаптації до сучасних викликів, таких як дистанційна робота та нестандартні форми зайнятості, що зумовлює необхідність оновлення законодавства. Вони є засадничими для забезпечення справедливих умов праці, стабільності ринку праці та соціальної рівноваги.

Ключові слова: трудове право, принципи трудового права, право на працю, рівність у трудових відносинах, охорона праці, соціальний захист, колективні переговори, трудові спори, міжнародні трудові стандарти.

¹ д.юр.н., професор кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, доцент Національний університет «Львівська політехніка»

² Національний університет «Львівська політехніка»

³ Національний університет «Львівська політехніка»

The article is devoted to the analysis of the fundamental principles of labor law, which define the main directions of legal regulation of labor relations. The purpose is to explain the main provisions, identify the principles that form the basis of labor law, and analyze their role in ensuring a fair legal environment for employees and employers.

Labor law regulates the relationship between employees and employers, ensuring fair working conditions and protecting the rights of both parties. Central to labor law are its principles, which establish general rules for regulation. Among them is the principle of equality, which guarantees equal opportunities for employment and working conditions regardless of personal characteristics and reflects international standards set by the ILO, preventing discrimination. The principle of freedom of labor expresses the right to choose one's occupation and workplace and protects against forced labor and exploitation. The principle of workplace safety requires employers to create conditions that minimize the risk of injuries and illnesses, aligning with occupational safety norms.

An essential aspect is the right to fair remuneration, which implies compensation that corresponds to the quantity and quality of work and ensures a decent standard of living. Protection from unlawful dismissal guarantees the legitimacy of termination procedures, allowing employees to challenge unjustified actions by employers. The principle of the right to rest establishes limits on working hours and ensures rest periods to maintain health and productivity.

The fundamental principles of labor law remain relevant but require adaptation to modern challenges such as remote work and non-standard employment forms, necessitating updates to legislation. These principles are foundational to ensuring fair working conditions, labor market stability, and social balance.

Key words: labor law, principles of labor law, right to work, equality in labor relations, labor protection, social protection, collective bargaining, labor disputes, international labor standards.

Вступ

Актуальність теми полягає у важливості захисту прав працівників, забезпеченні соціальних гарантій та підтриманні стабільних трудових відносин. Трудове право відіграє ключову роль у регулюванні сучасного ринку праці, особливо з огляду на нові форми зайнятості та економічні зміни. Воно також сприяє запобіганню конфліктів між роботодавцями та працівниками, забезпечуючи справедливі умови праці. Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами підкреслює його значущість в умовах глобалізації.

Метою є аналіз ключових положень, що регулюють відносини між працівниками та роботодавцями. Це допомагає зрозуміти механізми захисту прав працівників, забезпечення соціальних гарантій та стабільних умов праці. Дослідження спрямоване на виявлення ролі трудового права в адаптації до змін на ринку праці та гармонізації з міжнародними стандартами.

Результати

Термін «принцип» походить від латинського слова “principium”, що означає початок або основу. Він відображає базові, найзагальніші положення, засади та правила, які визначають природу та соціальну сутність явища, його основні характеристики та напрямок розвитку. Під принципами права зазвичай розуміють ключові положення та керівні ідеї, що впливають на зміст і напрямок правового регулювання суспільних відносин.

Оскільки законодавчого визначення терміна «принципи трудового права» не існує, необхідно звертатися до наукових юридичних джерел. Розглянемо найбільш поширені та актуальні визначення цього поняття у правовій літературі.

На думку П.Д. Пилипенка принципами трудового права є такі вихідні ідеї (засади), які визначають сферу його дії, порядок встановлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їх прав та законних інтересів. [3, с.9]

Н.Б. Болотіна вважає, що принципи права являють собою основоположні засади та ідеї, що представляють собою об'єктивні закономірності розвитку суспільства та його рівень. Вони зміст і напрямок правового регулювання. Принципи права мають важливе значення, оскільки в стислому вигляді відображають найсуттєвіші характеристики правових норм, які регулюють конкретну сферу суспільства. [4, с. 96]

А. М. Колодій ще у 1998 році присвятив своє монографічне дослідження теми принципів права. Він визначав їх як фундаментальні ідеї, що відображають основні закономірності та засади розвитку певної держави і правової системи. Принципи права, за його словами, тісно пов'язані з сутністю права, формують його ключові риси, вирізняються універсальністю, високим рівнем імперативності та загальним значенням, а також компенсують об'єктивну необхідність формування і зміцнення конкретного суспільного порядку. [5, с. 43]

В. В. Молдован та Л. І. Чулінда подали більш лаконічне, але не менш змістовне визначення принципів права. На їх думку, принципи права — це ключові ідеї та вихідні положення, що закріплені в законодавстві, мають загальну значимість, високий рівень імперативності та відображення. [6, с. 45]

Після проаналізованих визначень вчених, щодо поняття «принцип трудового права», можна виділити такі ознаки:

- а) Вони обумовлені рівнем розвитку суспільства та держави в сфері трудових відносин;
- б) Представляють собою систему основних принципів і напрямків правового регулювання трудових відносин;
- в) Мають на меті забезпечити ефективне здійснення права на працю та інших трудових прав, забезпечуючи баланс інтересів учасників трудових відносин;
- г) Сприяють розвитку трудового права з урахуванням міжнародних та європейських правових стандартів;
- д) Спрямовані на підтримання єдності, послідовності та системності в трудовому праві.

Проблемі класифікації принципів трудового права приділяли увагу багато як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Наукова та навчальна література пропонує цілий комплекс таких принципів і різні критерії для їх класифікації. Основними критеріями поділу є: цільова спрямованість, сфера дії та зміст.

У літературі сучасні принципи трудового права поділяють на чотири групи:

- ті, що виражають політики держави в галузі правового регулювання ринку праці й ефективної зайнятості
- ті, що містять керівні засади в галузі встановлення умов праці працівників
- ті, що визначають правове регулювання застосування праці працівників
- ті, що відображають головні напрями правової політики в галузі охорони здоров'я і захисту трудових прав працівників.

Виходячи з класифікації суспільних відносин, які є предметом сучасного трудового права, принципи трудового права ділять на 2 види:

- принципи правового регулювання індивідуальних трудових відносин

До принципів регулювання індивідуальних трудових відносин належать основні засади: свобода праці, заборона примусової праці, захист прав людини у сфері застосування праці, принцип соціальної стандартизації і державного гарантування та ін.

- принцип правового регулювання колективних трудових відносин

До принципу регулювання колективних трудових відносин входять такі принципи: право працівників і роботодавців на об'єднання для захисту своїх прав і інтересів, рівність прав і можливостей [8, с. 15].

Та за сферою дії принципи класифікують на:

1. загальноправові принципи охоплюють усю правову систему, діючи у всіх галузях права незалежно від їхньої специфіки. Вони формують основу національної правової системи та закріплені в міжнародно-правових документах і Конституції України. До цих принципів належать:

- принцип верховенства права, що передбачає визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, які визначають напрям діяльності держави.

- принцип законності, що вимагає дотримання законів та інших нормативних актів у трудових відносинах.

- принцип справедливості, який забезпечує справедливе застосування правових норм, що включає недискримінаційний підхід і неупередженість.

- принцип рівності, що гарантує всім рівність перед законом і однаковий захист їхніх прав без будь-яких відмінностей.

2. міжгалузеві діють одночасно у кількох галузях права.

- принцип гласності та змагальності судового розгляду є характерним як для трудового права (особливо у випадках процесуально-трудова відносин під час розгляду трудових спорів у суді), так і для кримінально-процесуального та цивільно-процесуального права.

- влади й субординації – у трудових відносинах це субординація та підпорядкування працівника роботодавцю

- охорони власності діє в кількох галузях права, зокрема в трудовому, цивільному, кримінальному та адміністративному праві. У трудовому праві цей принцип проявляється через встановлення матеріальної відповідальності працівників та роботодавців за шкоду, заподіяну майну іншої сторони внаслідок їхніх дій або бездіяльності.

3. галузеві принципи відображають основні властивості норм певної правової галузі. Вони деталізуються та виражені у відповідних правових інститутах і нормах, з огляду на їх зміст та призначення. Принципи галузі трудового права повинні: 1) відповідати загальноправовим завданням; 2) узгоджуватися з конституційними нормами; 3) відображати сучасний стан доктрини трудового права; 4) відповідати поточному стану правового регулювання трудових відносин і перспективам його розвитку, забезпечуючи баланс інтересів працівників і роботодавців; 5) сприяти розвитку ринку праці; 6) відповідати міжнародним стандартам у сфері трудового права [7, с. 36]. Основні положення головних принципів трудового права закріплені в Конституції України, Кодексі законів про працю, міжнародних правових актах та інших джерелах. До таких принципів належить:

- принцип свободи праці є ключовим у трудовому праві та заснований на ідеях вільного вибору та добровільності дій суб'єктів у сфері трудових відносин. Як зазначає В. Єрмоєнко, цей принцип передбачає всі форми реалізації права на працю, передбачені національним законодавством, зокрема: під час укладення трудового договору, обрання на посаду, конкурсного заміщення, призначення на посаду, прийом молодих спеціалістів.

Протест свободи праці має сенс тільки за умов реальної можливості для людини знайти роботу без попереднього ставлення з боку роботодавця. Справжня свобода існує тоді, коли забезпечується рівність можливостей, відсутня дискримінація, і людина впевнена в стабільності свого соціального статусу. Це дозволяє уникнути моральної та соціальної деградації пра

Для покращення реалізації принципу свободи праці важливо повністю заборонити примусову працю, за участю, передбаченою законодавством. Також необхідно сприяти рівноправній участі жінок в економічній та соціальній сферах, усуваючи дискримінацію. Важливою роллю в реалізації цього принципу є професійна освіта, яка дає громадянам можливість отримати професію відповідно до їхніх здібностей та інтересів, а також підвищити свою кваліфікацію.

- принцип заборони примусової праці. Примусова праця в Україні заборонена на рівні Конституції, зокрема в частині 2 статті 43. Це питання було предметом дослідження багатьох науковців у сфері права, таких як С. Братусь, І.М. Ваганова, О.О. Войтенко та інші. Якщо на значний інтерес до проблематики примусової праці, деякі її аспекти залишаються недостатньо розкритими, що створює потребу в подальших дослідженнях для вдосконалення трудового законодавства, особливо в умовах сучасних змін у сфері праці.

У трудовому законодавстві України визначення терміну "примусова праця" відсутнє, однак, проти норми, спрямованої на боротьбу з цим явищем. Основним міжнародним документом у цій сфері є Конвенція Міжнародної організації праці № 29 про примусову чи обов'язкову працю, ратифікована Україною в 1956 році. слідом до цієї конвенції, примусовою працею є "робота або служба, яка вимагає від будь-якої особи під загрозою покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг"

Основні ознаки примусової праці, відповідно до цієї конвенції, включають:

- 1) порушення добровільного волевиявлення працівника щодо виконання певної роботи;
- 2) реальна загроза покарання за відмову від такої роботи.

- принцип рівності трудових прав і недопущення дискримінації у сфері праці гарантує, що всі громадяни мають однакові можливості для реалізації своїх трудових прав. Це стосується вступу в трудові відносини, отримання однакової оплати за рівноцінну роботу, а також рівних умов для професійного зростання. Будь-які обмеження або привілеї, що не пов'язані з професійними якостями працівника, заборонені. Цей принцип закріплений у Кодексі законів про працю (КЗпП) України.

Згідно зі статтею 2-1 КЗпП, будь-яка форма дискримінації у сфері праці є неприпустимою. Це стосується як прямого, так і непрямого обмеження прав працівників за ознаками раси, статі, релігійних переконань, сексуальної орієнтації, віку, стану здоров'я, інвалідності, соціального походження, членства в профспілках тощо. Також КЗпП (ст. 22) забороняє будь-які обмеження під час укладення, зміни чи припинення трудового договору на підставі зазначених ознак.

Останнім часом у сфері праці приділяється підвищена увага питанням гендерної рівності. Це включає дослідження та заходи, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у працевлаштуванні, просуванні по службі та рівній оплаті праці.

- принцип оптимального поєднання централізованого та локального правового регулювання визначає процедуру та умови встановлення прав і обов'язків учасників трудових і пов'язаних з ними правовідносин. Суть цього принципу полягає в тому, що основні гарантії захисту трудових прав учасників трудових відносин визначаються на рівні законів і підзаконних актів, тоді як інші аспекти трудових відносин сторони узгоджують між собою або самостійно в межах, передбачених централізованими нормами [7, с. 42]. Важливо, щоб локальні правила не виходили за межі й не суперечили встановленим централізованим стандартам.

- принцип розвитку трудового права та законодавства відповідно до міжнародних стандартів спрямовує еволюцію трудового права з урахуванням світових, зокрема європейських, стандартів у сфері праці. Це особливо актуально в сучасних умовах, коли національне трудове право й законодавство перебувають на етапі переходу, що

підкреслює необхідність визначення напрямів і перспектив їхнього подальшого розвитку. Україна як суб'єкт міжнародного права, член багатьох впливових міжнародних організацій (ООН, МОП, Рада Європи тощо), керується міжнародними нормами і стандартами, включаючи трудові питання. Розвиток трудового права відповідно до міжнародних стандартів дозволяє підвищити його актуальність, поглибити і модернізувати на сучасному етапі розвитку суспільства та держави. Першим кроком на цьому шляху є інтеграція міжнародних правових актів (договорів) ООН і МОП, що сприятиме формуванню сучасної концепції і стратегії розвитку трудового права. Адаптація трудового законодавства України до норм Європейського Союзу є стратегічним напрямком, що підкреслює політику України щодо євроінтеграції, впровадження загальноєвропейських цінностей та пріоритетів.

- принцип соціального партнерства (для колективних трудових відносин) передбачає захист інтересів учасників соціально-трудова відносин через узгодження взаємних пріоритетів і самореалізацію. У цьому контексті роль держави або її значний вплив на регулювання таких відносин формує модель соціально-трудова відносин, яку називають державним патерналізмом. Такий патерналізм може також виникати на рівні окремих підприємств через жорстке регулювання трудових відносин. Раніше цей підхід лежав в основі трудового регулювання в нашій країні. Він може бути досить ефективним за певних історичних або соціокультурних умов, як, наприклад, це було на підприємствах Японії. Однак існують і негативні наслідки цього підходу, зокрема пасивність працівників, зниження вимог до якості життя та трудового процесу. Основна небезпека такого підходу полягає в обмеженні самостійності учасників трудових відносин, що може призвести до пасивної поведінки та утриманства як у роботі, так і в громадському житті.

Висновки

Підсумовуємо ключові положення та висвітлює значення цих принципів для сучасного суспільства та регулювання трудових відносин. Принципи трудового права становлять фундамент для створення справедливого правового середовища, яке регулює відносини між працівниками та роботодавцями. Вони забезпечують правову основу, що сприяє захисту інтересів обох сторін та забезпечує соціальну стабільність у сфері праці.

Основні принципи трудового права відображають фундаментальні права людини, закріплені як у міжнародних правових документах, так і в національному законодавстві. Це такі принципи, як рівність і недискримінація в трудових відносинах, свобода праці, забезпечення безпечних умов праці, справедлива оплата праці, захист від незаконного звільнення та право на відпочинок. Всі ці принципи забезпечують гідні умови праці та гарантують соціальний захист працівників.

Держава відіграє ключову роль у забезпеченні дотримання принципів трудового права через створення та підтримку правових механізмів, які регулюють трудові відносини. Вона виконує роль арбітра між роботодавцем і працівником, забезпечуючи баланс інтересів обох сторін та запобігаючи можливим зловживанням. Держава також контролює виконання трудового законодавства та здійснює захист прав працівників, сприяючи розвитку соціально відповідального бізнесу.

Важливу роль у сфері трудових відносин також відіграє соціальний діалог між роботодавцями, працівниками та державою. Наявність ефективних механізмів соціального діалогу дозволяє досягати компромісів, розв'язувати конфлікти та гармонізувати інтереси всіх сторін. Це сприяє більш ефективному регулюванню трудових відносин та підтримує стабільність на ринку праці.

Водночас сучасні економічні та соціальні зміни ставлять перед трудовим законодавством нові виклики. Серед них варто виокремити розвиток дистанційної

роботи, зростання популярності гнучких форм зайнятості, питання захисту персональних даних працівників та адаптацію до змін у технологіях. Для того щоб ефективно реагувати на ці виклики, трудове законодавство має постійно розвиватися та адаптуватися до нових умов, не порушуючи при цьому базових прав працівників.

Реформування трудового законодавства також набуває все більшого значення у контексті змін економічних реалій. Модернізація нормативної бази спрямована на підвищення ефективності правового регулювання трудових відносин, зменшення адміністративного тиску та покращення умов праці. Тільки через оновлення та вдосконалення трудових норм можливо забезпечити гідні умови праці, підвищити рівень соціального захисту та сприяти сталому розвитку ринку праці.

Отже, основні принципи трудового права відіграють вирішальну роль у створенні справедливих та ефективних трудових відносин. Їхня актуальність не втрачається у світлі сучасних змін, однак потребує постійного оновлення та адаптації до викликів часу. Лише за умови дотримання цих принципів можна забезпечити гармонійний розвиток суспільства, стабільність у трудовій сфері та захист прав працівників, що в кінцевому результаті сприятиме загальному соціально-економічному прогресу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 1412.
2. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Дод. до № 50. С. 375.
3. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. П.Д. Пилипенко. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту, 1999. – С. 214.
4. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. Н.Б. Болотіна. – 4-е вид. – К. : Вікар, 2006. – С. 96.
5. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. А. М. Колодій: В. В. Молдован, Л. І. Чулінда. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – С. 184.
7. Трудове право України : підручник за заг. ред. М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника ; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Ф-т правн. наук, Нац. ун-т «Остроз. акад.», Ін-т права ім. І. Малиновського, Київ. ін-т Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.». – К. : Леся, 2015. – С. 531.
8. Трудове право України : навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання з спеціальності «Правознавство». – Дн-ськ, 2015. – Частина 1. – 2015. – С. 38.
9. Кравченко, О. В. Трудове право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. - С. 480.
10. Гнидюк, Н. О. Тенденції розвитку трудового права України в умовах євроінтеграції. Юридичний вісник, № 11, 2022. – С. 32-48.
11. Теремко, В. В. Соціальні права працівників: теоретико-правові аспекти. Вісник Національної академії правових наук України, № 4, 2020. - С. 95-112.
12. International Labour Organization (ILO). Fundamental Principles and Rights at Work. ILO, Geneva, 2022. – С. 60.
13. Cox, A., Boxall, P., & Haynes, P. The Principles of Labour Law: Collective Bargaining and Worker Participation. International Labour Review, 159(3), 2020.- С. 3-28.
14. Freedland, M. & Kountouris, N. The Legal Construction of Personal Work Relations. Oxford University Press, 2019.- С. 416.